

ЕМПІРИЧНІ І КЛАСИЧНІ ПІДХОДИ У ПІДРАХУНКУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ВТРАТ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ

Відсутність у радянській статистиці достовірних офіційних даних про людські втрати, спричинені Голодомором, зумовлює неоднозначність сучасних оцінок кількості вбитих голодом українців і потребує пошуку додаткових джерел для нових демографічних досліджень та офіційного підтвердження їхніх результатів.

Ключові слова: Голодомор, людські втрати, демографічні підрахунки.

Volodymyr Vasylenko

EMPIRICAL AND CLASSICAL ATTEMPTS OF COUNTING DEMOGRAPHIC LOSSES FROM THE HOLODOMOR IN UKRAINE IN 1932–1933

The absence of reliable data in the Soviet official statistics about human losses caused by the Holodomor, leads to ambiguity in the estimates of the number of Ukrainians killed by the famine. It demands research of additional sources for new demographic studies and then the official confirmation of their results.

Keywords: Holodomor, human losses, demographic calculations.

Точної цифри жертв Голодомору не існує, і встановити її навряд чи практично можливо. У прагненні приховати масштаби злочину і його згубні наслідки кремлівське керівництво заборонило органам запису актів громадянського стану, органам обліку природного руху населення та медичним закладам фіксувати справжню причину смерті, а коли у 1933 р. голод сягнув апогею, померлих ховали на подвір'ях селян та у братських могилах без будь-якої реєстрації взагалі. Як зазначає С. Кульчицький, у цей час роботу державних органів у сільській місцевості було порушено, а подекуди – й зовсім паралізовано. У 1934 р. органи обліку народонаселення і відповідну архівну службу підпорядкували НКВС СРСР. Вільний доступ до демографічної інформації було припинено.

Труднощі у підрахунках загальної кількості замордованих голодом людей іноді використовують для того, щоб кинути тінь сумніву на українську національну трагедію і заперечити її геноцидний характер. Відповідно до Міжнародного права, ключовим для кваліфікації злочину геноциду є не кількість убитих людей, а намір знищити певну групу як таку через повну або часткову ліквідацію її членів. Кількість жертв не є юридичною ознакою геноциду, а лише однією з обставин злочину. З'ясування цієї обставини є лише допоміжним засобом доведення наміру часткового або цілковитого знищення певної групи як такої, а також вирішення питання про ступінь тяжкості вчиненого злочину і призначення відповідного покарання. За наявності спрямування злочину проти групи як такої вбивство будь-якої кількості її членів є злочином геноциду.

Навіть якщо б під час Голодомору загинуло не кілька мільйонів українців, а на порядок менше, це не змінило б геноцидного характеру цього злочину. Численні підрахунки, зокрема ті, результати яких вказують на мінімальну кількість жертв Голодомору, свідчать, що вбито мільйони. Точне число мільйонів – 3, 5, 7 або 10 – з правового погляду не має принципового значення. Тому в плані кваліфікації Голодомору злочином геноциду будь-які політичні маніпуляції цифрами, пов'язаними з кількістю жертв, як у бік їх зменшення, так і збільшення, безпредметні, а в моральному плані такі дії – спекулятивні і блюзнірські.

Незважаючи на заперечення комуністичною владою самого факту голоду і приховування демографічної інформації, масштаби демографічної катастрофи в Україні не могли не привернути увагу іноземних журналістів, дипломатів і фахівців, які в той час працювали в СРСР.

Перші емпіричні оцінки числа жертв Голодомору почали з'являтися в західній пресі у його розпал. На відміну від повідомлень журналістів, оцінки дипломатів були закритими і стали відомі значно пізніше. Аналіз тогочасних кореспонденцій і дипломатичних звітів свідчить про наявність великих розбіжностей в оцінці кількості жертв злочину. Вони коливались у діапазоні між 15 млн і 1 млн. На підставі цих оцінок можна зробити лише висновок, що жертвами організованого комуністичним режимом Голодомору стали мільйони людей як в Україні, так і поза її межами, і що найбільших втрат зазнала українська нація.

Так, в аналітичному звіті «Голод і українське питання», підготованому у травні 1933 р. Королівським консулом Італії в Харкові С. Граденіго,

йшлося про те, що політика московського уряду «має на меті за кілька місяців ліквідувати українську проблему, пожертвувавши 10 чи 15 мільйонами душ. І ця цифра не повинна здаватися перебільшеною. Гадаю, що її вже, мабуть, досягнуто і буде перевищено... З цього я роблю висновок: теперішня катастрофа спричинить колонізацію України переважно російським населенням. Це змінить її етнографічну природу. Можливо, в дуже близькому майбутньому не доведеться більше говорити ні про Україну, ні про український народ, а отже, не буде й української проблеми, оскільки Україна фактично стане частиною Росії».

У політичному звіті Консульства Німеччини в Києві від 15 січня 1934 р. зазначалося: «Стан українського питання цього року можна оцінити також лише в контексті масового голоду. Через цю катастрофу, відповідальною за яку народ вважає московську політику, давня прірва між українцями – поборниками самостійності та московським централізмом, природно, поглибилася. Прикметною для настроїв населення є досить поширена думка, що радянський уряд навмисне посилював голод, щоб примусити українців упасти навколішки». Варто також процитувати документ «Чи є Україна українською», складений у травні 1936 р. анонімним автором після кількатижневої поїздки Україною. У цьому документі, який зберігається в архіві німецького МЗС, зокрема, констатується: «Українська Україна була знищена. Від понад 30 млн її населення, за приблизними підрахунками, п'ята частина, тобто 6 мільйонів людей, померли голодною смертю».

Поряд з емпіричними оцінками числа жертв Голодомору існує багато експертних оцінок, зроблених у 40–50-х роках численними дослідниками за допомогою різних методів. Джерельною базою цих оцінок були всесоюзні переписи населення 1926 р. і 1939 р., оскільки результати Всесоюзного перепису 1937 р. радянське керівництво визнало дефектними, а їх опублікування було заборонено. Відповідно до експертних оцінок, зроблених до розсекречення радянської демографічної статистики, верхня межа втрат знижувалася з 15 млн до 7,5 млн, а нижня підвищувалася з 1 млн до 2,5 млн.

Після відкриття наприкінці 80-х років доступу до закритих раніше радянських архівів відбулося подальше звуження меж загального числа жертв Голодомору в Україні. Оцінки дослідників почали коливатися в діапазоні від 5,2 млн до 2,6 млн замордованих голодом.

І нині питання визначення числа жертв Голодомору залишається дискусійним. Як і раніше, дослідники одержують неоднозначні результати навіть у рамках виконання одного й того самого проекту.

Свідченням цього є представлена у 2008 р. науково-аналітична доповідь Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України «Демографічна катастрофа в Україні внаслідок Голодомору 1932–1933 років: складові, масштаби, наслідки». Доповідь фіксує дещо суперечливі оцінки кількісних параметрів людських втрат України. Так, на стор. 76 доповіді зазначено, що сукупні демографічні втрати становлять 5,5–5,6 млн людей, а розміри людських втрат від надсмертності коливаються у межах не більше 3,4–3,5 млн. На стор. 78 загальні втрати визначено цифрою 5,4 млн з виокремленням втрат у сільській місцевості – 5,1 млн. На стор. 82 загальні втрати України у 1932 р. визначено як 795 000, а у 1933 р. – 3,5 млн, тобто сумарно 4 млн 295 тис, а на стор. 84 підсумовується, що демографічні втрати України внаслідок Голодомору 1932–1933 рр. оцінюються як 4,5 млн осіб – 3,4 млн втрачено через підвищену смертність, а 1,1 млн через зниження народжуваності. При цьому тут само вказано, що кумулятивні демографічні втрати становлять близько 6 млн осіб.

Неоднозначність в оцінках людських втрат від Голодомору пояснюється не стільки застосуванням дослідниками різних методів обчислення демографічної статистики, скільки ненадійністю використовуваних ними базових даних. Навіть якщо розрахунки зроблено за всіма правилами демографічної науки, але ґрунтуються на статистиці переписів 1937 і 1939 років, їх результати навряд чи можна вважати цілком достовірними. Адже відомо, що якість обох переписів сумнівна. Особливо сумнівною є статистика перепису 1937 р. Як зазначає С. Кульчицький, по Україні було зареєстровано від третини до половини смертних випадків, смерть від голоду не виокремлювалася, а від березня до серпня 1933 р. реальна смертність (у тому числі природна) у 2–3 рази перевищувала зазначену в документах статистичного обліку. Книги реєстрації смертей за 1933 р. і 1932 р., починаючи з листопада, були вилучені із сільрад і передані до секретних частин райвиконкомів. У матеріалах розслідування СБУ кримінальної справи № 475 за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 рр. було задокументовано наявність в архівах лише 3186 таких книг. Вочевидь, більшість із них було або знищено, або втрачено під час Другої світової війни.

У документах переписів не зафіксовано належним чином облік поточного руху населення. Про абсурдність статистики, зафіксованої в обох переписах, свідчить той факт, що, згідно з їх даними, з 1926 р. по 1937 р. населення України зменшилося всього на 538 639 осіб, а з 1926 р. по 1939 р. – більше як на 3 млн.

Під час розслідування СБУ кримінальної справи № 475 за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 рр. Інститут демографії та соціальних досліджень провів судову науково-дослідну експертизу, яка дала такі результати: прямі втрати населення України в тогочасних межах УСРР унаслідок Голодомору становлять 3 млн 941 тис. осіб (у селах – 3 млн 666 тис. (93%), в містах – 275 тис. (7%), а непрямі втрати (дефіцит народжень) дорівнюють 1 млн 122 тис. осіб (у селах – 762 тис., у містах – 360 тис.). Серед убитих голодом 3 млн 597 тис. (91,2%) – українці, 345 тис. (8,8%) – представники національних меншин.

У зв'язку з цим слід згадати, що в офіційному листі Управління народногосподарського обліку Держплану УСРР від 22 квітня 1935 р., адресованому С. Косіору та П. Постишеву, зазначалося, що республіка на початку 1934 р. недорахувала 4 млн 179 тис. сільського населення.

За таких обставин сучасні експертні оцінки не можуть беззастережно бути безальтернативною заміною оцінок, фахово здійснених у минулому, а також деяких перших емпіричних оцінок Голодомору сучасниками, особливо тими, які тривалий час жили в Україні, відвідували її сільські регіони і мали конфіденційний доступ до носіїв необхідної інформації.

З огляду на неординарність ситуації варто розробити нові підходи як до корекції сфальсифікованої демографічної статистики, так і до використання раніше зроблених експертних та емпіричних оцінок. Згармонізованість таких

підходів сприятиме одержанню надійніших результатів.

З метою відновлення історичної правди, офіційного встановлення істини, належного вшанування пам'яті жертв і з'ясування згубних наслідків Голодомору для розвитку української нації необхідно продовжити роботу зі з'ясування кількості жертв Голодомору.

Порушена в СБУ у травні 2009 року справа № 475 за фактом вчинення в Україні Голодомору – геноциду у 1932–1933 роках, одержані в ході її розслідування висновки та їх підтвердження у Постанові Апеляційного Суду м. Києва від 13 січня 2010 року стосується лише організаторів Голодомору. Отже, не розслідуваними залишаються злочинні діяння виконавців злочину і, відповідно, не з'ясовано є повна картина всіх обставин і наслідків Голодомору, у тому числі й тих, що стосуються кількості вбитих голодом українців.

У зв'язку з цим пропоную, щоб Конференція звернулася до СБУ України з пропозицією розслідувати злочин Голодомору – геноциду в Україні 1932–1933 років і порушити нову справу з метою виявлення його виконавців. Таке розслідування дозволить детальніше і повніше з'ясувати наслідки Голодомору-геноциду, в тому числі шляхом уточнення кількості вбитих голодом представників української нації. Зрозуміло, що нове розслідування має теж завершитися постановою суду, яка офіційно підтвердить його висновки і щодо числа жертв злочину.